

Permanentiškai reformuojamas švietimas ir mokslas: tarp žemės ir dangaus

Kaip ir kiekvienais metais, taip ir šiais metais rugsėjis nebuvo itin ramus pedagoginei visuomenei. Lietuvos žiniasklaidoje pasirodė daugybė įvairiausių straipsnių, kuriuose vienaip ar kitaip buvo išreikštas susirūpinimas švietimo situacija Lietuvoje ir galimomis raidos perspektyvomis. Juolab ir iš Švietimo ir mokslo ministerijos pedagogai išgirdo įvairiausių naujų idėjų. Tačiau šurmulyks labai greitai praėjo, abiturientų egzaminų skandalą užgožė kiti, o skandalas dėl Lietuvos valstybės saugumo departamento tebesitęsė iki šiol. Kaip ir kiekvienas Lietuvoje kilęs skandalas anksčiau ar vėliau „išsikvepia“, kaltų taip ir nesurandama, o jei ir surandami kaltieji, tai anaipol ne patys reikšmingiausi. Minėtasis egzaminų skandalas baigėsi kaip ir visuomet – kaltų nėra. Viso labo pasikeitė Nacionalinio egzaminų centro vadovas. Naujoji švietimo ir mokslo ministrė dar tebegalvoja, ką čia protingo nuveikus Lietuvos švietimo ir mokslo labui, o pati švietimo ir mokslo sistema šiaip ne taip juda nelabai aiškia kryptimi. Nelabai aišku ir kaip juda – ar du žingsnius į priekį ir vieną atgal, ar vieną į priekį ir du atgal. Aukštojo mokslo sektoriuje padėtis ne ką geresnė. Skandalai nuvilnijo Vytauto Didžiojo universitete, Klaipėdos, Šiaulių universitetuose. Pabandykime pažvelgti tiek į situaciją, tiek į, mano manymu, esmines priežastis.

Tarp bendrojo ir specialiojo lavinimo: ką pasirinkti?

Bendrojo lavinimo sistemoje permainos niekaip nesibaigia. Švietimo mados užvaldė ne tik valdininkų, bet ir nemažos dalies visuomenės protus. Priimta tezė – kaita yra gerai, problemos – mūsų draugai ir t.t. Postmodernus, dažnai iškreiptas mąstymas, jei tokio iš vis esama. Kiekvienam išsilavinusiam žmogui, be to, šį bei tą žinančiam apie sistemų funkcionavimo principus, yra aišku, kad sistemos stabilumas, patvarumas yra svarbiausi dalykai. Tik stipri sistema geba konkuruoti ir sveikai sąveikauti su kitomis sistemomis. Šiuo atveju apie Lietuvos švietimo sistemą to pasakyti negalima. Nuo permanentinių ir nesibaigiančių reformų sistema ne tik kad nestiprėja, ji nuolat silpsta. Švietimo problemos sprendžiamos daugiausia vadovaujantis politiniais principais - viena galvojama, kita kalbama, ir visaip kitaip daroma. Visų pavyzdžių čia nesurašysi, be to, ir prasmės nėra. Apsiribosime tik kai kuriais.

Akivaizdžiausias dalykas – dauguma švietimo reformos inicijuotų darbų ir visų kitų mažesnių ar didesnių problemų „užkrauta“ ant eilinių mokytojų pečių. Jie ir tik jie atsakingi už viską. Net kaltę už „garsųjį“ egzaminų skandalą buvo bandoma suversti mokytojams. Ir tai natūralu – jei kas pasisekė gerai, tai tarsi savaime suprantama, jei ne – juk mokytojams tenka atlaikyti didžiausią visuomenės spaudimą. Jie yra arčiausiai savo klientų – moksleivių ir jų tėvų. Reikalavimai mokytojams kyla kaip ant mielių. Savaime suprantami gebėjimai „paversti“ kompetencijomis – vis modernesnis žodis pavartotas. Informaciniai komunikaciniai gebėjimai, projektinė veikla, mokyklų vidaus ir išorės auditas (aišku, pagal importinį modelį), ugdymo proceso individualizavimas ir t.t. šiandien kaip niekada madingi. Savaime suprantama, kad mokytojai turi tobulėti, kelti kvalifikaciją ir panašiai. Tačiau ir valstybė su mokytojais turėtų elgtis adekvačiai – adekvačiai atlyginti už sunkų ir sudėtingą (sakyčiau, ir pavojingą) darbą, visokeriopai rūpintis. Tačiau nesigilinant, pavyzdžiui, į sudėtingus aritmetinius skaičiavimus, galima pasakyti, kad mokytojams atlyginimas tik nežymiai padidėjo, o kai kuriais atvejais ir sumažėjo. Akivaizdu, kad pedagogų atlyginimai išlieka mažesni už vidutinę šalies gyventojų algą, kuri auga daug sparčiau. Jaunų mokytojų mokyklose trūksta, o vyresni dirba didžiuliu krūviu. Tokiame kontekste nublinksta bet kokios kalbos apie švietimo kokybę. Todėl nuolant kylant reikalavimams, intensyvinant mokytojo darbą ir panašiai būtina iš esmės keisti pedagogų darbo įkainius ir visą tvarką.

Labai aktualus dalykas – mokyklų bendruomenių darni veikla, saugi ir sveika atmosfera mokykloje. Deja, tuo pasidžiaugti negalima. Suprantama, kad yra puikiai dirbančių kolektyvų, kuriuose tarsi viskas gerai. Kita vertus, bent jau žiniasklaida kasdien praneša įvairiausių

neigiamus dalykus. Kaip pavyzdį galima paminėti ir neseniai kilusį skandalą dėl atlyginimų Vilniaus Jono Basanavičiaus vidurinėje mokykloje, kuri visuomet buvoma laikoma viena iš geriausių ir prsetižiškiausių sostinės mokyklų. Neretai mokytojai jaučiasi nesaugūs, yra susigūžę, pikti ir abejingi, nes jie bijo savo darbdavių, bet kokios valdžios ir viršininkų. Dauguma taip įpratę. Švietimas sovietmečiu buvo labiausiai ideologizuotas. Per beveik šešiolika nepriklausomybės metų nepavyko šio „komplekso“ išgyvendinti. Dviveidystė ir toliau klesti. Kaip pavyzdį galima paminėti mokyklose vykstantį auditą. Kol tikrintojai stebi ar tikrina, viskas tarsi gerai, o kai jų nelieka – viskas vėl po senovei. Atvykus auditoriui ar kitam stebėtojui klasėje atsiranda ir nešiojamas kompiuteris, ir mokomasis kinas, demonstruojami garso ir vaizdo įrašai, dar kas nors. Jam išvykus pagrindinėmis mokymo priemonėmis vėl tampa vadovėlis, sąsiuvinis ir mokytojo liežuvis (A.Kakanauskas. Ką rodome tikrintojams?, Dialogas, 2006, Nr. 45).

Daug problemų sukėlė profiliuoto mokymo modelis, kuris diegiamas jau nuo 2000 metų. Kiek kartų buvo apie tai rašyta. Nemažai kas jau tuomet sakė, kad toks modelis nepasiteisins, nes yra skubotai ir neapgalvotai parengtas, Švietimo ir mokslo ministerija nenorėjo klausyti rimtų argumentų (*Lamanauskas V. Ar rieda profilinio mokymo garvežys, XXI amžius, 2000, Nr.89*). Nenuostabu, kad iš pirminio profilinio mokymo modelio praktiškai nieko neliko. Pavyzdžiui, nuo kitų metų rugsėjo 1 d. vienuoliktokų mokymasis bus labiau individualizuojamas, nebeliks profilių. 2007/2008 mokslo metais pagal naują modelį mokysis tik vienuoliktokai. Akivaizdu, kad idėja dėl gilaus profiliavimo (o tiksliau, specializavimo) nepasiteisino. Jaunam žmogui būtinas visavertis, vadinasi, visapusiškas bendrasis išsilavinimas. Tik tokio išsilavinimo pagrindu galima konstruoti savo ateitį. Nemažai mokinių savo kailiu patyrė, kad profiliavimo sistema netobula. Jei mokinys yra "tarpinis", jam sunku pasirinkti reikiamus dalykus. Dažnai netgi moksleivis neturi galimybės pasirinkti pats – už jį renkasi jo tėvai. Todėl profiliavimas tampa tarsi loterija mokiniams, kurie nežino, kokie dalykai jiems bus reikalingi. Vienas iš argumentų profilinio mokymo naudai - profiliavimas suteikia teisę susitelkti ties tais mokomaisiais dalykais, kurie bus naudingi stojant į aukštąją mokyklą. Kiti dalykai tarsi atmetami kaip nesvarbūs ir visai nereikalingi. Vertinama galimybė geriau pasiruošti abiturės egzaminams. Tokia logika nors ir vyraujanti bei patraukli, tačiau iš esmės neteisinga. Bendrojo lavinimo mokyklos tikslas – ugdyti jauną žmogų visapusiškai (taip turėtų būti), o ne treniruoti jį dvylika metų (ypač paskutinius keturius gimnazijos metus) dėl egzaminų. Taip suformuojamas iškreiptas požiūris, kad teisingas kelias tik vienas – į aukštąją mokyklą, nes kitaip nebūsi žmogumi, o tik „runkeliu“. Liūdna tai, kad net oficialioji valdžia randa įvairiausių būdų tokią poziciją skatinti. Ne veltui keturioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programoje atsirado nuostata „profilinio mokymo modelį pakeisti modeliu, pagal kurį suteikiamas bazinis vidurinis išsilavinimas ir sudaromos sąlygos individualiems mokymosi poreikiams“ (LRV programa „Santarvės ir gerovės vardan“). Jau vien toks dėmesys profilinio mokymo idėjai rodo, kad ne viskas sklandu buvo įgyvendinant minėtą modelį. Tačiau pagrindinis klausimas visai kitas – kas prisiims atsakomybę už nepavykusius eksperimentus?

Visų problemų neišvardysi ir neaptarsi. Tam reikia atskiros, detalios analizės. Skaitytojų dėmesį norėčiau atkreipti į, mano manymu, esminę problemą, kuriai Lietuvos valdžia neskiria jokio dėmesio. Tai mokytojų sveikata. Sveikata plačiąja prasme. Neteko girdėti jokių rimtesnių tyrimų apie mūsų pedagoginės visuomenės sveikatą. O juk vis dažniau patys pedagogai prabyla, kad profesinėmis ligomis tampa depresija, širdies, nervų sistemos ligos, virusinės infekcijos. Šiandien pedagogai neturi jokių galimybių būti valstybės draudžiami, skiepijami, gauti sanatorinį reabilitacinį gydymą ar kompensuojamus vaistus. Pedagogams tai neprieinama. Visa tai yra jų asmeninis reikalas. Jei viso to nori, privalai dirbti keletą įvairių darbų, turėti privačių pamokų papildomai ir t.t.

Ir pagaliau mokytojų teisės. Galima drąsiai teigti, kad jos beveik visai pamirštos. Aplink tik ir tegirdėti kalbos apie vaiko teises, tarsi suaugusieji, šiuo atveju mokytojai, jokių teisių ir nebeturi, tik pareigas. Netgi formalia prasme mokytojai yra beteisiai. Pavyzdžiui, LR Švietimo įstatyme 46 str. „Mokinių teisės ir pareigos“ yra išvardyta 13 punktų, kuriais nusakomos mokinių teisės, o analogiškame 49 str. „Mokytojų teisės ir pareigos“ tik 6 punktai skirti mokytojų teisėms. Argi tai ne paradoksali situacija?

Ar Lietuvai rūpi bendra Europos aukštojo mokslo erdvė?

Bendrojo lavinimo sritis patiria nuolatinės reformas, bet aukštojo mokslo sektoriuje jokios esminės reformos iki šiol neįvyko. Liaudyje sakoma: daug auklių – vaikas be galvos. Kaip tik čia ir glūdi esminė problema. Pravartu pasakyti, kad Lietuvos žiniasklaida nestokoja dėmesio aukštojo mokslo problemoms. Netgi ieškoma panašumų tarp aukštojo mokslo, jogurto ir virstančio vagono ratų (Dialogas, 2006, Nr.37). Pagaliau aukštojo mokslo būklė daugiau ar mažiau išanalizuota ir aiški. Kitas dalykas, kad nesiryžtama kokioms rimtoms reformoms, kurios pakeistų padėtį. Dar daugiau, ar tikrai Lietuvos universitetai, anot B.Dylan, panašūs į senelių namus? Prieš trejetą metų pasirodžiusi kultūrologo A.Samalavičiaus knyga „Universiteto idėja ir akademinė industrija“ sukėlė nemenką sąmyšį Lietuvos mokslo pasaulyje bei politiniuose šalies sluoksniuose. Labai jau daug akivaizdžių skaudulių įvardyta. Praėjus viso labo tik trejetui metų galima drąsiai pasakyti, kad universiteto idėja Lietuvoje tendencingai nyksta, o akademinė industrija vis labiau įsigali ir plečiasi.

Daug buvo tikėtasi iš Lietuvos aukštojo mokslo sistemos plėtros 2006-2010 metų plano. Planas buvo patvirtintas š.m. kovo 29 d. Kaip ir būdinga tokio tipo dokumentams daugiausia dėmesio skirta Lietuvos aukštojo mokslo sistemos būklei aprašyti – net keletas lapų. Tuo tarpu konkretiems žingsniams dėmesio beveik neskirta. Galima sutikti su prof. V.Daujočio nuomone, kad visos esminės plano nuostatos buvo išplautos, kai jis pradėjo cirkuliuoti tarp Švietimo ir mokslo ministerijos bei Vyriausybės kanceliarijos, plovime susivienijus akademinėi, verslo ir politikų nomenklatūrai (www.delfi.lt, 2006 balandžio mėn. 25 d.). Būklė ir taip aiški. Ji ne kartą analizuota Pasaulio banko, Europos komisijos, Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos, įvairių Lietuvos vyriausybinių ir nevyriausybinių organizacijų paskelbtuose dokumentuose bei tyrimų ataskaitose. Įdomu tai, kad minėtas planas „pridengtas“ vadinamaisiais „magiškaisiais“ dokumentais. Visur kur tik įmanoma pabrėžiama, kad planas parengtas atsižvelgiant į Valstybės ilgalaikės raidos strategiją, Lietuvos ūkio (ekonomikos) plėtros iki 2015 metų ilgalaikę strategiją, Valstybinės švietimo strategijos 2003–2012 metų nuostatų įgyvendinimo programą, Europos Vadovų Tarybos 2000 m. priimtą Lisabonos strategiją ir Nacionalinę Lisabonos strategijos įgyvendinimo programą. Kas bedrįstų abejoti, kad planas prastos kokybės ar nelogiškas?

Viena esminių problemų – universitetų valdymas. Neabejotinai tenka sutikti su nuomone, kad jos virto ištis uždaromis institucijomis. Ypač juntama taip vadinamuosiuose provincijos universitetuose. Viskas „verda savose savų sultyse“. Svarbiausius valdymo postus dažnai užima žmonės, kurie mokslo pasaulyje nelabai ką reiškia ir nelabai kuo turi pasigirti. Dažnai tai atsitiktiniai žmonės mokslo pasaulyje, atėję dirbti į universitetus susiklosčius aplinkybėms. Juk sovietmečiu, pavyzdžiui, galiojo skirstymų sistema. Šiek tiek geriau baigę sostinės aukštąsias mokyklas, turėjo galimybę gauti paskyrimą į provincijos tuometinius institutus. Toks „vadinamųjų savų“ ratelis dažniausiai diktuoja sąlygas visiems kitiems. Vadinamoji pedagoginė bendruomenė taip pat yra iš esmės pasyvi, nes nemažai daliai labai patogi prisitaikėliška pozicija. Kita vertus, moksliniai pasiekimai nėra tas garantas, kuris suteiktų mokslininkui saugumą. Peratestuojant gali nulemti visai kiti, pakankamai subjektyvūs kriterijai. Tokių pavyzdžių Lietuvos universitetuose ne vienas. Vyksta net teisminiai procesai dėl pedagoginių vardų suteikimo ar atestacijos rezultatų. Nėra jokios institucijos, ginančios mokslininkų interesus, kaip, pavyzdžiui, yra mūsų kaimyninėje šalyje Latvijoje. Čia veikia Latvijos universitetų profesorių asociacija, kuri yra tam tikra atsvara Rektorių konferencijai (Association of University Professors /Universitates Profesorų Apvienība). Kai kurių universitetų rektorių rinkimai virsta tarsi viešųjų ryšių akcija, politizuota kampanija, kuri nieko gero neatneša Lietuvos aukštojo mokslo sistemai. Sudaromas demokratiškų rinkimų įvaizdis, kalbama su bendruomenėmis ir panašiai, žarstomi pažadai ir t.t. Tuo tarpu pagal galiojančius įstatymus universitetų rektorius renka akademinis Senatas. Pagaliau ar reikia taip sureikšminti rektorių rinkimus, kai aukščiausia valstybinio universiteto akademinės savivaldos institucija yra Senatas? (pagal LR Aukštojo mokslo įstatymą). Rektorius tik įgyvendina Senato

priimtus sprendimus. Tačiau Lietuvoje šiuo atveju situacija kitokia – priešinga. Ar tai ne akivaizdi diagnozė Lietuvos aukštajam mokslui? Juk į Lietuvos universitetus veržte įsiveržė verslo pasaulio logika, ir toli gražu ne pati geriausia. Dar daugiau – Lietuvos aukštojo mokslo sistema tapo itin politizuota. Kai kurie universitetų rektoriai daug mieliau dalyvauja politikoje, nei rūpinasi universitetų gerove ir geru įvaizdžiu. Kai neigiami procesai įgauna permanentiškumo bruožų, jie tampa tarsi kasdienybė, kuri nieko nebejaudina, viskas tampa tarsi savaime suprantamu dalyku.

Kita itin pavojinga tendencija – vartotojiškas universitetų gyvenimo kontekstas. Anot A.Samalavičiaus, tik vartotojiškam etosui yra labai patraukli universiteto kaip paslaugas teikiančios įmonės vizija. Tokia vizija gana patraukli ne tik kai kurių universitetų vadovams, bet ir studentams. O kadangi akcentuojamos paslaugos, tai jos turi būti suteiktos kaip galima greičiau ir už mažesnę kainą. Tokiame kontekste visai nesvarbi studijų kokybė ir kiti su tuo susiję dalykai – svarbiausiu tampa studento „kišenė“, t.y. galimybė mokėti už studijas (paslaugas). Apie kokybę galima tik šiaip pakalbėti, kadangi tai šiandien madinga. Tačiau, pavyzdžiui, man neteko girdėti, kad kurio nors Lietuvos universiteto teikiamos paslaugos būtų sertifikuotos pagal tarptautinius kokybės standartus (pvz., ISO) ir turėtų kurios nors tarptautinės sertifikavimo organizacijos (pvz., IQNet) dokumentą, liūdijantį aukštą teikiamų paslaugų kokybę. Kol to nėra, visos kalbos tampa blefu. Galbūt to, tarkime, nereikia Vilniaus universitetui, turinčiam ilgametę patirtį, tradicijas, aukštą mokslinį potencialą ir panašiai, tačiau jauniems šalies universitetams tai vienintelis kelias ne tik įrodyti savo vertę, bet ir „prisiversti“ tobulėti iš vidaus. Galima paprieštarauti, kad vykstantys studijų programų vidiniai ir išoriniai vertinimai šią misiją atlieka. Tačiau taip nėra, nes vadinamasis studijų programų auditas aprėpia tik vienintelį aukštojoje mokykloje vykstantį – studijų procesą. Kiti procesai lieka „už borto“. Minėtasis studijų procesas taip pat neretai įgauna imitacijos požymių. Sureikšmintas studentų savarankiškas darbas, paskaitos nuvertintos ir laikomos visiškai nereikšmingomis. Studentai juk savarankiški, gali patys visko išmokti. Todėl neretai stebima situacija, kai vieni vaizduoja studijuojantys, o kiti tas studijas vykstantys. Neseniai kalbantis su vienu iš Lietuvos universitetų vakarinių studijų studentais paaiškėjo, kad dauguma studijuoja naudodamiesi *moku.lt*, *šperos.lt*, *vadovėlis.lt*, *mokslai.com*, *surask.lt*, *nesimokau.lt*, *kursiniai.lt*, *tingiu.lt* ir kitų svetainių paslaugomis. Visų ir neišvardysi. Niekas Lietuvoje netikrina ir nesidomi ar tokias paslaugas teikiančių firmų veikla yra teisėta. Įsigali korupcijos fenomenas. Įvairūs atlikti tyrimai parodė itin grėsmingą padėtį aukštojo mokslo sistemoje šiuo požiūriu. Jokių pozityvių žingsnių korupcijos mažinimo linkme nematyti, priešingai, vis dažniau į korupcijos liūną patenka garbieji universitetų dėstytojai. Plagijavimo, korupcijos, sekso ir kiti skandalai, kylantys Lietuvos aukštosiose mokyklose jau nieko nebestebina, nes dažnai ir pačių universitetų vadovybė tokius reiškinius toleruoja.

Su vartotojiška universitetų orientacija susijusi kita problema – tai orientacija tik į studijas. O kur mokslas? Studijų kokybės ir vertinimo centro užsakymu parengtas tyrimas „Universitetų pajėgumas vykdyti magistrantūros studijas“ atskleidė gana daug šios srities problemų. Ar bus padarytos išvados, remiantis šiuo tyrimu tenka labai abejoti. Jau pasirodė pirmieji vertinimai, girdi tyrimo didžiulę vertę sumenkino bandymas reitinguoti Lietuvos universitetus. Galima sutikti, kad reitingavimo kriterijai, taikyti tyrėjų grupės gal ir nebuvo visai aiškūs, tačiau ir be reitingavimo aišku, kuris Lietuvos universitetas ko yra vertas. Kaip paslaugos kainą nustato rinka, taip ir vienos ar kitos aukštosios mokyklos reitingą gana tiksliai atspindi viešoji visuomenės nuomonė.

Taigi ar su savo įsigalėjusia vartotojiška orientacija ir vertybėmis Lietuvos universitetai ras vietą bendroje Europos aukštojo mokslo erdvėje? Ar Lietuvos intelektualai pasiduos žiauriam ir negailestingam rinkos diktatui? Belpa viltis, kad kritinė mintis sukurs prielaidas esminiams pokyčiams, o Lietuvos universitetai išliks reikšmingiausiais Lietuvos bei Europos kultūros tęstinumą išlaikančiais ir šią kultūrą kuriančiais centrais.